

نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان رشته‌ای

مصطفی حسینی^۱

استادیار زبان و ادبیات انگلیسی، دانشگاه بوعلی سینا همدان

همدان، ایران

(تاریخ دریافت: ۷ مهرماه ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۵ دی‌ماه ۱۳۹۹)

نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان رشته‌ای در دو مجلد جامع‌ترین و مفصل‌ترین اثر دکتر حسین پاینده در حوزه نظریه و نقد ادبی است. کتاب حاضر مجموعه‌ای از پرکاربردترین نظریه‌های نقادانه با رهیافتی میان رشته‌ای است. مخاطبان آن دانشجویان تحصیلات تکمیلی (ارشد و دکتری) در رشته‌های علوم انسانی است. شاید مهم‌ترین ویژگی کتاب حاضر این است که مولف مبانی نظری و نقد عملی را با زبانی ساده و روشن در کنار هم آورده است. وی برای پاره‌ای از فصول شاهد مثالی از ادبیات منظوم و مثنوی دیروز و امروز پارسی و برای برخی از فصول دیگر از جراید روز برگزیده و مبانی نظری مطرح شده در آن فصل را به آن اثر اعمال کرده است تا آن مبانی برای خواننده دسترس‌پذیرتر و ملموس‌تر بشود. در این کتاب جای چندین نظریه و رویکردهای مهم و پرکاربرد زیر خالی است: نقد و اساسانه، نقد پسااستعماری و نقد مارکسیستی.

واژگان کلیدی: نظریه و نقد ادبی، حسین پاینده، درسنامه‌ای میان رشته‌ای.

¹ Email: mhosseini@basu.ac.ir

مقدمه

به طور کلی، شاید بتوان تاریخچه نقد ادبی در مغرب زمین را از بدو پیدایش تا امروز به پیش و پس از قرن بیستم تقسیم کرد. در مجموع، نقد ادبی پیش از قرن بیستم بر ملاحظات بیرونی استوار بود و نقد ادبی پس از آن بر ملاحظات درونی. تا اواخر قرن نوزدهم هیچ رویکرد انتقادی نظریه‌محوری بر قلمرو مطالعات و تحقیقات ادبی حاکم نبود و عموماً نقد متون ادبی فعالیتی غیرآکادمیک تلقی می‌شد. به علاوه، اکثر پژوهش‌ها و بررسی‌های مربوط به متون ادبی رابطه نزدیکی با زمینه‌های غیرادبی داشت و به طور خاص به چهار حوزه اخلاق، فلسفه، تاریخ و زندگی مؤلف محدود می‌شد. منتقدان سنتی غالباً اثر ادبی را پدیده‌ای تاریخی و محصول زمانه خود می‌دانستند که بیانگر فلسفه زمان خود است. افزون بر این، به گمان آنان هر اثر ادبی واجد پیام اخلاقی است و به نوعی بازتاب‌دهنده شخصیت مؤلف اثر است. اما در سرآغاز قرن بیستم با پیدایش گروهی از پژوهشگران روسی تحول عظیمی در شیوه تحلیل متون ادبی رخ داد. این منتقدان یک رشته اصول و ضوابط روشمند و سامانمند موسوم به فرمالیسم روسی را تبیین کردند. از آن پس به تدریج رویکردهای انتقادی نظریه‌محور یکی پس از دیگری در عرصه نقد ادبی در غرب پدیدار شد و در دیگر کشورها نیز رواج پیدا کرد.

شرح و بررسی

دکتر حسین پاینده از استادان ممتاز و پرکار ادبیات انگلیسی در روزگار ماست. نام و آثار او (اعم از ترجمه یا تألیف) برای علاقه‌مندان حوزه نقد ادبی و ادبیات داستانی کاملاً آشناست. وی نزدیک به سه دهه است که در این دو زمینه کارهای ارزنده‌ای ترجمه و تألیف کرده است. بی‌تردید، هر کس که بخواهد در این دو قلمرو پژوهش کند از مراجعه به آثار ایشان بی‌نیاز نیست. در این جستار سخن بر سر کتاب *نظریه و نقد ادبی، درسامه‌ای میان رشته‌ای* (۱۳۹۷) آخرین اثر منتشرشده ایشان در حوزه نقد ادبی است.

کتاب حاضر که در دو مجلد و در ۱۱۰۰ صفحه تألیف شده دارای سه بخش است: دو بخش موجز یعنی «سخن آغازین» (۱۳-۲۴) و «سخن انجامین» (۴۱۵-۴۱۷) و بخش اصلی کتاب که به یازده نظریه نقادانه می‌پردازد. افزون بر این‌ها، کتاب دارای فهرست نام اشخاص خارجی، مراجع و نمایه در هر دو جلد و واژه‌نامه اصطلاحات نظریه و نقد ادبی (فارسی به انگلیسی) و اصطلاحات نظریه و نقد ادبی (انگلیسی به فارسی) در جلد دوم نیز هست.

کتاب *نظریه و نقد ادبی، درسامه‌ای میان رشته‌ای* در قطع وزیری و با کیفیت چاپ و صفحه‌آرایی نسبتاً مناسبی به همت «انتشارات سمت» منتشر شده است. قلم کتاب مناسب و

طراحی جلد کتاب تقریباً چشم‌نواز و جذاب است. در مجموع، با اندکی تسامح، می‌توان شکل ظاهری کتاب را مناسب و مقبول تلقی کرد.

شایان ذکر است که ایشان پیشتر در زمینه نظریه و نقد ادبی مقالات و کتاب‌های متعددی ترجمه و تألیف کرده‌اند که برخی از آن‌ها مانند *گفتمان نقد: مقالاتی در نقد ادبی* (۱۳۸۲)، و *نقد ادبی و دموکراسی: جستارهایی در نظریه و نقد ادبی* (۱۳۸۵) با استقبال خوب مخاطبان مواجه و چندین نوبت تجدید چاپ شده‌اند. *نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان رشته‌ای* را می‌توان جامع‌ترین و مفصل‌ترین اثر ایشان در این حوزه برشمرد که تمام آثار منتشرشده پیشین ایشان (اعم از مقاله و کتاب) را در برمی‌گیرد. به گفته مولف مخاطبان کتاب حاضر — که مجموعه‌ای از پرکاربردترین نظریه‌های نقادانه با رهیافتی میان رشته‌ای است — «دانشجویان تحصیلات تکمیلی، اعم از دوره فوق لیسانس یا دکتری، در رشته‌های علوم انسانی هستند» (پاینده، ص. ۲۱).

شاید مهم‌ترین ویژگی کتاب حاضر این باشد که مولف مبانی نظری و نقد عملی را در کنار هم آورده است. وی برای هر فصل شاهد مثالی (نمونه نقد عملی) از ادبیات منظوم و منثور دیروز و امروز پارسی و برای برخی از فصول (مانند فصل مطالعات فرهنگی و نشانه‌شناسی) از جراید روز برگزیده و مبانی نظری مطرح شده در آن فصل را به آن اثر اعمال کرده است تا آن مبانی برای خواننده دسترس‌پذیرتر و ملموس‌تر بشود. تنها فصلی که شاهد مثال ندارد فصل یازدهم (نظریه دریافت و نقد واکنش خواننده) است «که به اقتضای ماهیت نظریه مطرح شده در آن نمی‌توانسته است شامل نمونه نقد عملی به سیاق سایر فصل‌ها باشد» (پاینده، ص. ۲۱).

چنان که آمد پاره‌ای از این مطالب و مباحث پیشتر به صورت مقاله و کتاب منتشر شده‌اند. اما نباید پنداشت که این کتاب صرفاً گردآوری همان مطالب و مباحث پیشین است. مولف از آنجا که در کتاب حاضر بر آن بوده درسنامه‌ای تألیف کند آن مطالب و مباحث را از نو بازبینی و بازنویسی کرده و گاه گسترش داده و آن‌ها را در قالب درسنامه‌ای با رعایت اصول و ضوابط این دست کتاب‌های آموزشی آورده است. وی در اکثر موارد نمونه‌های نقد عملی موجود در آثار پیشین خود را (به جز یک یا دو مورد) با نمونه‌های نقد عملی جدید جایگزین کرده است. شایان ذکر است که مولف همه این موارد را با زبانی ساده و روشن عرضه کرده است.

به گفته مولف در بخش «سخن آغازین»، نقد ادبی عبارت است از «تبیین و تقریر معانی متکثر متون با استفاده از مفاهیم و روش‌شناسی برآمده از نظریه‌های نقادانه» (پاینده، ص. ۱۶). نکته قابل تأمل در این تعریف آن است که مراد از متون صرفاً آثار مکتوب ادبی مانند شعر، رمان، داستان کوتاه و نمایشنامه نیست، بلکه متون در اینجا وسعت معنایی و شمول بسیار گسترده‌تری یافته

است و «فیلم سینمایی، سریال تلویزیونی، تصویر، تابلوی نقاشی، آگهی تجاری و امثال آن را نیز شامل می‌شود» (پاینده، ص. ۱۶). در بخش «سخن انجامین» نویسنده، به وام از مطالعات فرهنگی، حتی پا را از این هم فراتر می‌گذارد و «کل جامعه، کل فرهنگ را در حکم متنی بزرگ تلقی می‌کند که باید حساسانه و موشکافانه نقد شود» (پاینده، ص. ۱۶).

افزون بر این‌ها، از منظر مولف نظریه و نقد ادبی را نباید به درسی دانشگاهی فروبکاهیم بل باید آن را «چونان مجموعه‌ای از چارچوب‌های مختلف اندیشگانی برای فهم و تغییر جهان پیرامون» (پاینده، ص. ۱۳) خود به شمار آوریم و از آن بیاموزیم. به بیان دیگر، نقد ادبی نه تنها به تحلیل و بررسی متون مختلف ادبی می‌پردازد بلکه مستقیماً به زندگی‌مان هم مربوط می‌شود. به این اعتبار منتقد ادبی واقعی باید سودای در انداختن طرحی نو برای ایجاد جامعه‌ای بهتر را در سر پیرواند. یعنی، نقد ادبی باید ما را قادر سازد که اندیشه‌های خودمدارانه خویش را رها کنیم و نگاهی چندوجهی و متکثر به جهان و ما فیها داشته باشیم. به طریق اولی، «در جهان پرتنش و آشفته امروز، که بیش از هر چیز به مدارا و فهم «دیگری» نیاز داریم، نقد ادبی کمک شایانی است برای دستیابی به چنین هدفی انسانی» (پاینده، ص. ۴۱۶).

چنان که آمد، کتاب حاضر پرکاربردترین نظریه‌های نقادانه را برمی‌رسد که در یازده فصل مستقل تبویب شده‌اند. این نظریه‌ها عبارت‌اند از فرمالیسم (نقد نو)، روانکاوی، ساختارگرایی و روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای - کهن‌الگویی، تاریخ‌گرایی نوین، نقد لاکانی در جلد اول، و نشانه‌شناسی شعر (رویکرد ریفاتر)، نقد ادبی از منظر مطالعات زنان، پسامدرنیسم، مطالعات فرهنگی و نشانه‌شناسی (رویکرد سوسور، پرس و بارت)، و نظریه دریافت و نقد واکنش خواننده در جلد دوم. هر یک از این فصل‌ها چارچوب ثابتی به شرح زیر دارد: ملاحظات کلی درباره نظریه همان فصل، اصول و مفروضات بنیادین آن نظریه، روش‌شناسی نقد با آن نظریه، متونی که برای نقد شدن با آن نظریه مناسب‌ترند، پرسش‌هایی که منتقدان پیرو آن نظریه می‌خواهند پاسخ دهند، مزیت‌ها و محدودیت‌های آن نظریه، چگونه بر اساس آن نظریه نقد بنویسیم، نمونه‌هایی از نقد عملی بر اساس آن نظریه، مرور نمونه‌های نقد و اصطلاحات کلیدی آن نظریه (پاینده، صص. ۱۹-۲۰).

کسانی که با آثار گوناگون دکتر حسین پاینده آشنا و مأنوس‌اند نیک می‌دانند که در آثار وی سه خصیصه بارز وجود دارد. نخست این که، وی زبانی موجز، فشرده و وافی به مقصود دارد که به تبع زبان انگلیسی میل به ایجاز دارد و به شدت از اطناب می‌پرهیزد. به سخن دیگر، وی برای بیان مقصود خویش زبانی بجا، مناسب و مربوط به موضوع برمی‌گزیند، از این رو در آثار او که

عمدتاً به نقد ادبی می‌پردازند و عموماً زبان این دست آثار ثقیل، غامض و مبهم است نثر ایشان عاری از سنگینی، پیچیدگی و گنگی متداول این‌گونه متون است. دو دیگر این که، آثار ایشان بسیار روشمند و نظام‌مند است. مطلب از «نقطه صفر نوشتار» با زبانی واضح و قابل‌فهم آغاز می‌شود و با نظمی دقیق و انسجامی ستودنی تا پایان نوشته ادامه می‌یابد و در آخر مطلب پاکیزه و لذت‌بخش در اختیار خواننده علاقه‌مند قرار می‌گیرد. این‌ها همه حکایت از ذهنی سامانمند و منظم دارد. سه دیگر این که، وی به مدد ذهن کنجکاو و جستجوگرش در پس هر چیز نکته‌ای می‌بیند که وقتی آن را برمی‌کشد و تبیین می‌کند بیش از پیش بر وسعت، ژرفا و غنای متن می‌افزاید و از باریک‌بینی‌ها و نکته‌سنجی‌های نویسنده پرده بر می‌دارد.

نتیجه‌گیری

کتاب *نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان رشته‌ای* نیز از این قاعده مستثنی نیست و خصایص مذکور را تمام و کمال دارد. با این همه، این کتاب نفیس خالی از اشکال نیست. در این کتاب جای چندین نظریه و رویکردهای مهم و پرکاربرد زیر خالی است: نقد واسازانه، نقد پسااستعماری و نقد مارکسیستی. امید که در ویراست‌های بعدی مولف این موارد را بر کتاب بیفزاید. خواندن این کتاب را به دانشجویان علوم انسانی، خاصه دانشجویان رشته‌های مختلف ادبیات اعم از فارسی، عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی و... پیشنهاد می‌کنم.

منابع

پاینده، حسین. (۱۳۹۷). *نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان رشته‌ای*. (۲ جلد). تهران: انتشارات سمت.

Critical Theory: An Interdisciplinary Coursebook

Mostafa Hosseini¹

Assistant professor of English Literature, Bu-Ali Sina University
Hamedan, Iran.

(Received: 28 September 2020; Accepted: 4 January 2021)

Critical Theory: An Interdisciplinary Coursebook (in two volumes) is the most comprehensive work written by Dr. Hossein Payandeh in the realm of literary criticism and theory. The present book is a collection of the most widely used critical theories with an interdisciplinary approach. It is written for the post-graduate students (M.A. and PhD students) in humanities. Perhaps the most important feature of the present book is that the author has brought, in a very simple and lucid language, the theory and practice together. Also, for some chapters of the book an example is given from classical and contemporary Persian literature (both poetry and prose) and for some others the examples are taken from contemporary press and finally they are analyzed through the prism of discussed critical theories to make it more accessible. Some critical theories and approaches are missing in the book e.g. Deconstruction approach, Postcolonial theory, and Marxist theory.

Keywords: Critical Theory, Hossein Payandeh, Interdisciplinary Coursebook.

---

¹ Email: mhosseini@basu.ac.ir